

UNIVERSIDADE FEDERAL DE RORAIMA (UFRR)
INSTITUTO INSIKIRAN DE FORMAÇÃO SUPERIOR INDÍGENA
PROGRAMA DE VALORIZAÇÃO DAS LÍNGUAS E CULTURAS INDÍGENAS DE RORAIMA

APOSTILA DE LÍNGUA MACUXI

SENUWAPAINÎKON MAKUUSI MAIMUTA

YENUPÎTON: ZILMA DA SILVA

KUWAIKÎRÎ

2023

AULA 01

1. ALFABETO

No alfabeto Macuxi consta fundamentalmente de 17 letras, são as seguintes:

a, e, i, î, h, k, m, n, o, p, r, s, t, u, w, x, y.

Vejam algumas palavras

A'pusin	Cheiroso
Eru'	Cunhada
Ikupîti	Inventar
Î'pensa	Quando
Kankî	Mosquito
Mana'ta	Porta
Non	Chão
Okkai	Grande
Parî	Capim
Ro'ta	Barriga
Sanpa	Enxada
Taise	Talvez
Uraapa	Arco
Warana	Paca
Xappîri	Piaba
Yare	Folha

2. VOGAIS

Em Macuxi são seis vogais:

a, e, i, î, o, u

As pronúncias não diferem da pronúncia em português, com uma particularidade, ocorre todavia que e o “î” tem o de “u”, mas com os lábios abertos num sorriso:

Exemplo: î morî – bom

Sîrîrî – agora

E'pî – banhar

3. VOGAIS LONGAS

Em macuxi temos os seguintes vogais:

aa, ee, ii, îî, oo, uu

Ex:

kataata

Gafanhoto grande

Ineepî	Trazer
Piipi	Irmão mais velho de mulher
Tĩiko'mansen	Morador
Kĩsoopa	Jacundá
Sakuuta	Gavião

4. CONSOANTES

São as seguintes consoantes: p, t, k, m, n, r, s, w, y, '. A parada glotal, escrita com o apóstrofe, é um corte rápido da respiração. Anote bem esta pronúncia, porque mudar o significado da palavra por exemplo: Moro' e Moro, são duas palavras com a mesma escrita, mas a glotal indica que as palavras tem dois significados: a primeira significado " Peixe ", a última " aí ".

5. REGRA

As consoantes P, T, K podem ser dois sons: (l) como em português:

Pata – Terra	Tarî – Aqui	ka' céu
--------------	-------------	---------

As consoantes M, N, R.

Mu' ru – Tatu bola	Neken – Só	Rora – Verde
--------------------	------------	--------------

Quando estas consoantes seguem a parada glotal, a letra N, ou uma vogal longa, os sons mudam.

P – b

Pe'pîn	Três Marias
Panpî	Muito
Paapa	Deus

T – d

Ipo'tî	Bico
Kuranta	Acordar
Weetun	Dormir

K – g

Waka'ku	Galega
Areeka	Tira folhas
Atanka	Esmigalhar

S:

Esta letra tem duas regras. No primeiro caso tem som de “Z” quando empregada depois de vogais alongadas nasalizados ou glotal.

Uyeese	Meu nome
Sa'sa	Gafanhoto verde
Ensane	Preguiçoso (a)

J

No segundo caso é pronunciado com som de S, quando procedido de vogal alta alongada (ii), nasalizada (em algumas palavras) ou glotal, em algumas palavras:

Taiise	Talvez
Kariisa	Batata, Cará
Itensi	A filha dele
Si'si'	Sorrir, rir

Y

Tem dois sons, perto das vogais I ou U tem som de i do português:

Yu'	Mato
Yei	árvore

A consoante **W** tem som de U do português:

Wan	Mel
Wei	Sol
Maiwa'	Pato

P, T, K, N

Podem ser duplas:

Exemplo: Peppe	Borboleta
Rukkîî	Atravessar
Attî	Vai
Yanna	Chamar

6. SAUDAÇÕES

Vamos ver algumas saudações na língua macuxi:

Ao acordar: pîkanpî nan? Ou Kurantînpî nan?

Durante o dia: Pri' ya nan?/ Pri'ya rî?/ Morîipe nan?/

A noite: Morî ewaron! Sa'pontîn/ Sa' pontîn pî nan?

Utiliza – se também: Tuss! Tuss! (quando chegar na casa de um parente); Timpî wai! (despedida=tchau).

Na língua macuxi não existe saudações como na língua portuguesa: “bom dia”, “boa tarde”, e “boa noite”, mas foram feitas algumas adaptações da língua. Assim sendo, foram criados os seguintes: “morî wei”, para “bom dia”, “morî komîiya”, para “boa tarde”, e “morî ewaron”, para “boa noite”.

Morîpe nan?

Você está bem? Singular = nan

Morîpe nantî?

Vocês estão bem? Plural = nantî

ATIVIDADE I

1. Makuusi pe seeni imenka'sa emenuka'kî karaiwa pe.

- a) Sanpa _____
- b) Taura _____
- C) kankî _____
- D) Ro'ta _____
- e) Tuna _____

2. Karaiwa pe seeni imenaka'sa emenuka'kî makusi pe.

- a) Peixe _____
- b) Tatu – bola _____
- C) Cavalo _____

3. Makusi pe imenaka'sa yarakkîrî karaiwa pe imenukî' sa murukuntîkî.

- a) karipîta () Onça
- b) Ma'sari () Caçador
- C) kaikusi () Feijão

4. Makusi pe e'panton imenaka'sa emenuka'kî karaiwa pe.

- a) Pri'ya nan? _____
- b) Morîpe nantî? _____
- c) kurantînpî nantî? _____

5) Imenakî'kî makusi pe to' ekaranma'kî tiwinpî.

- a) Como é teu nome? _____
- b) Aonde vai? _____
- c) Você está bem? _____

AULA 02

1. Grau de Aumentativo e Diminutivo.

Kure'nan	Grande
Ximîrikî	Pequeno

Outros exemplos utilizados para expressar a grandeza de algo ou alguma coisa:

Kure'nan riwîî,

Okkai rimîî/ riwîî

Pukkru, ween/ Uwe

Veja os exemplos:

Okkai moro' yapi'sî' pî wai'.

Peguei peixe grande.

Kure'nan paaka yun.

Touro grande.

Expressões utilizadas para se referir às coisas, pessoais ou animais: attiu! (algo muito pequeno), akkan! (expressão de surpresa), mereepî e rikkî (para se referir a um animal ou pessoa pequena).

Exemplo:

. Paaka mereepî	Uma vaca/ou um boi pequeno
. Purukku mereepî	Porco pequeno
. Manon rikkî	Uma menina
. Minne rikkî	Um menino

2. SINGULAR E PLURAL

Na língua macuxi são usados os sufixos yamî, kon, non, nantî e pîkon.

1. Yamî – para seres animados.

Singular		Plural
Kaikusi	Onça	kaikusiyamî
Tararamu	Passarão	Tararamuyamî
Tukui	Beija – flor	Tukuiyamî
Turara'	Lontra	Turara'yamî
Kaikan	Tatu peba	kaikan yamî

Kon para coisas:

Singular		Plural
Wî	Serra	wî'kon
Yei	Árvore	Yei'kon
Suupîra	Terçado	Suupîra'kon
Pon	Roupa	Ponkon
Execuções do emprego do kon e san		
Mulher	Wîri'	Wîri'san
Bêbado	E'tari	E'tarikon
Criança	More'	More'san

Non – para profissões/ grupos de pessoas:

Singular		Plural
Teeserenkasen	Cantor	Teeserenkasennon
Teesenumenkasen	Pensador	Teesenumenkasennon
Teesenkamasen	Trabalhador	Teesenkamasennon

Nantî - nos diálogos quando falamos com mais de uma pessoa (= Vocês).

Morîpe nan?/ Morîpe nantî? Você está bem?/ Vocês estão bem?

Pîkanpî nan? / Pîkanpî nantî? Você acordou?/ Vocês acordaram?

Pîkon – nos seguintes:

Eru'	Cunhada	Erupîkon	Cunhadas
Amooko	Vovó	Amookopîkon	vovós

CANTO EM MAKUUSI MARI MARI

Mari mari nekin sîrîrî. Mananuton nekin sîrîrî. (2x).

Sekun sekun akami (2x).

Srai Srai nekin sîrîrî, atakinanto sîrîrî. (2x).

Sekun sekun akami (2x).

Manamari nekin sîrîrî, ese'ra manton sîrîrî. (2x).

Sekun sekun akami (2x).

YENUPANIN _____

TEESENUWAASEN/ TEESENUPAASEN _____

WEIYU/KAPOI/KONO': _____/_____/_____

ATIVIDADE II

1) Karaiwape imenaka'sa imenuka'kî makuusipe.

a) Beija flor

b) Canoa

c) Lua

d) Banana

e) cana

2. Makuusipe seeni Toronyamî yeese kon imenaka'sa imenuka'kî karaiwape.

a) Tararamu _____

b) Pari'kawa _____

c) Tawaru _____

d) Waku'ka _____

3) Imenaka' sa Singular ta, imenuka' kî Plural pe.

a) Woro'ke _____ f) Tron _____

b) kiari _____ g) karata _____

c) Rîîwo _____ h) Minne _____

d) Yei _____ i) wîri _____

e) Piisana _____ j) Tesenupaasen _____

Aula 03

Pronomes pessoais

Os pronomes pessoais são aqueles que se referem a uma pessoa.

Na Língua Macuxi, são os seguintes:

Uurî	Eu
Amîrî	você
Mîîkîrî	ele, ela
Uurîîîkon	nós (inclui a pessoa com quem se fala).
Anna	nós (exclui a pessoa com quem se fala).
Amîrîîîkon	Vocês
To', Inkamoro	eles, elas.

Formando frases usando os pronomes pessoais

a - Anî amîrî? (Quem é você?)

Makuusi (pa) uurî. (Sou macuxi).

b – Anî mîîkîrî? (Quem é ele (a)?)

Uurîîîkon esenupa makuusi maimu pî. Nós estudamos a língua Macuxi.

C - O'ma mîîkîrî (Ele é um bicho)

d - Uurîîîkon wîîî aimuton tî' pona (Nós vamos à comunidade da Pedra Branca).

e – Anna wîîî'pî anna pata pona. (Nós fomos para nosso lugar).

f- Anna wîîî'pî anna yewî'ta. (Nós fomos para nossa casa).

G- Anna wîîî esenupanto' yewî'ta. (Nós fomos para escola).

h – Amîrîîîkon wîîî'pî mîiia (Vocês foram para a roça).

i – To' wîîî'pî Aimuton Tî pona kriisimosi pî. (Eles foram passar natal na Pedra Branca).

j – Inkamoro eere' pîîî kariisimosi pu'pai pîîîpo (eles vão chegar depois do natal).

k – To' wîîî'pî mîiia (Elas foram para a roça).

L – To' wîîî mîîîrî uurî pîkonpe Karakaranã pona. (Elas irão comigo ao lago Caracaranã)

m – Inkamoro wîîî'pî wonpî. (Eles foram caçar).

n- Inkamoro eserenka sîîîrî. (Eles estão cantando)

o- Wiisanyamî wîîî'pî Brasília pona. Elas foram para a **Marcha** das Mulheres em Brasília.

PRONOMES DEMONSTRATIVOS

Para indicar objetos inanimados (coisas) que estão perto da pessoa que fala, usa-se o pronome **Seeni**. Ele é usado no singular e no plural.

Exemplos: $\hat{\text{I}}'$ seeni?	O que é isto?
Konai seeni.	É um anzol.
$\hat{\text{I}}'$ kon seeni?	O que são estes?
Pisauukon seeni.	Estas são as vasilhas.

Quando o objeto está distante da pessoa que fala, usa-se o pronome **Mîrîrî**.

Exemplo: Ma' mîrîrî.	Aquela é uma Cuia.
Tî' mîrîrî	Aquela é uma pedra.

PARA SERES ANIMADOS

Para indicar seres animados (que não são objetos) que estão perto da pessoa que fala, usa-se o pronome **Mîserî**. Exemplo: kaware mîserî. (Este é um Cavalo).

Arimaraaka mîserî.	(Este é um Cachorro).
--------------------	-----------------------

Quando o ser está distante da pessoa que fala, usa-se o pronome **Mîikîrî**.

Waiwo' mîikîrî.	(Aquele é um Mambira).
Warana mîikîrî.	(Aquela é uma Paca).

3. PRONOMES INTERROGATIVOS

Para fazer perguntas, usa-se os seguintes pronomes:

Anî' quando se refere a seres animados.

$\hat{\text{I}}'$ quando se refere a coisas.

Anî' mîikîrî?	(Quem é ele?)
Anî' ayese'?	(Como o teu nome?)
$\hat{\text{I}}'$ seeni?	(O que é isto?)

Exceção à regra:

$\hat{\text{I}}'$ taaya?	(O que está dizendo?)
--------------------------	-----------------------

DIÁLOGO 01

Tukui e Maikan conversando.

Tukui - Emi'ne nan? (Você está com fome?)

Maikan – Inna, emi'ne wai. (Sim, estou com fome).

Tukui – Entamo'ka'pai nan? (Você está com desejo de comer?)

Maikan – Inna, entamo'ka'pai wai. (Sim, eu quero comer).

Tukui – Moro' ananpai nan? (Quer comer peixe?)

Maikan – Inna, moro' ananpai wai. (Sim, eu quero comer peixe).

ATIVIDADE III

1) Makusipe imenuka kî.

a) Eu _____

b) Você _____

c) Não _____

d) Eles _____

2) Imenaka'sa makusipe Pronomes Interrogativos ta imenuka'kî karaiwape.

a) Anî' ayeese?)

b) O non pata attî?

c) Pikanpî nantî?

d) î' pensa awena' po?

3) Diarooko Imenaka'kî makuusi maimu ta.

AULA 04

NÚMEROS CARDINAIS (0 a 60).

1	Tiwin
2	Saakîne
3	Seurîwîne
4	Saakîrîrî
5	Mia' taikin
6	Tiwin mia'pona tîmootai
7	Saakîne mia'pona tîmootai
8	Seurîwîne mia'pona tîmootai
9	Saakîrîrî mia'pona tîmootai
10	Mia' tamî' nawîrî
11	Tiwin pu'pona tîmootai
12	Saakîne pu'pona tîmootai
13	Seurîwîne pu'pona tîmootai
14	Saakîrîrî pu'pona tîmootai
15	Mia' taikin pu'pona tîmootai
16	Tiwin eraatai pu'pona tîmootai
17	Saakîne pu'pona tîmotai
18	Seurîwîne pu'pona tîmotai
19	Saakîrîrî pu'pona tîmotai
20	Pu' tamî' nawîrî ou Tiwin pemonkon
30	Tiwin pemonkon moroopai mia' tamî' nawîrî
40	Saakîne pemonkon
50	Saakîne pemonkon moroopai mia' tamî' nawîrî
60	Seurîwîne pemonkon

FORMANDO FRASES

Exemplo

. Saakîne iraatai pu'pona tîmo'tai kaisaronkon inkamoro pemonkonyamî'.

(São dezessete pessoas).

. Tiwin pemonkon kaisarî a'nai yense man uupia.

(Tenho vinte sacos de milho).

Acompanhe as cores para perceber a ordem das palavras.

COMIDAS E BEBIDAS

- Paruru moro nai? (Tem banana ai?) - Inna, moro man! (Sim, tem)

Tuma moro nai? (Tem damurida ai?) – Kaane, otonpra man./ Kaane pepîn. (Não, não tem)

Pimi moro nai? (Tem pimenta?) – Taiise. (Talvez)

Macuxi	Português	Macuxi	Português
Tuma	Damurida	Paruru	Banana
Kampî	Carne Defumada/moqueada/sec a	Sa' yekku	Caxiri de Batata
Parakari	Pajuaru	Risi	Arroz
Ikei Ipotîsa'	Bebida feita de beiju	Yoroi yekku	Suco de caju ou (mocororó)
Sararutîsa	Carne de salgada	Wo'	Bebida
Ikei	Beiju	Moro'	Peixe
Imu yainasa	Tapioca	Sa'	Batata
U'wi	Farinha	A'nai	Milho
Kuwai	Buriti	Wono'	Inhame
Ma'sari/aakupisi	Feijão	Kamo	Caça

MASCULINO E FEMININO

Crescenta – se o sufixo “**pa**” para fazer o feminino de animais.

Warayo'pe	Wiri'pe
Maikan	Maikanpa
Kaikusi	Kaikusi'pa
mu'ru (tatu bola)	mu'rupa
Arinmaraaka	Arinmaraakapa
Waimu' (rato)	Waimu'pa

Makuusi pe eserenkanto' Pariisara Yeremu'

Morîpe kin apatanai

Uruwa yare mariipa yare (2 vezes)

Texto I

KAIKUSI MOROOPAI WAYAMURI PANTONI: EKA'TUNPÎNEN

Wayamuri eporî' pî kaikusiya. Wî' pîrakon po eporî' pîiya; wî' kurenan, seeni Maturuka waraino.

- Ka'ne amîrî – ta'pî wayamuriya kaikusi pî.

- Inna, ka'ne uurî – ta'pî kaikusiya.

- Maasa kin! Etonpa pai man! Maasa kin! Ekatunî pai man!

Wî' poro to' eka'tumî'pî.

- Ka'ne pe katunkî' – ta'pî wayamuriya kaikusi pî.

- Anîmîuya – ta' pî kaikusiya wayamury pî.

To' wî'tî'pî. Kaikusi ekatumî'pî ka'ne pe. Moropai wî' nekata pona kaikusi erepamî'pî. Wayamuri eporî'pîiya wî' nekata po:

- Aseruku pepîn, ka'ne amîrî! – ta'pî kaikusiya wayamuri pî.

Tiaron wayamuri eporî'pîiya wî' nekata po. Tiaron wanî'pî sinpata ite'mapî po.

A CORRIDA ENTRE O JABUTI E A ONÇA

O jabuti encontrou – se com a onça ao pé de uma serra. Era uma montanha grande, igual a esta do Maturuca.

- Você é rápida? – perguntou o jabuti à onça.

- Sim, claro, eu sou ligeira – respondeu a onça.

- Espera, então, vamos medir as nossas forças! Vamos embora! Vamos correr e ver quem chega primeiro.

Eles se puseram a correr para cima da serra.

- Corre depressa! – disse o jabuti à onça.

- Eu te espero – retrucou a onça ao jabuti.

Assim eles foram. A onça correu depressa. E dentro de pouco tempo chegou ao cume da serra. Ali já encontrou o jabuti. Era outro jabuti que estava em cima da montanha, já que o primeiro tinha ficado no ponto da partida.

ATIVIDADE IV

Yenupanin: _____

Teesenyawaasen/ Teesenupasen: _____

Weiyyu/kapoi/kono' ____/____/_____.

EPU'TÎNTOKON:

Senni ekaramaposakon yu'kî.

1) E'mai'pe wayamuriya kaikusi eporî'sa pe, î' ekaramaipîya mîîkîrî pî?

2) Î' kaima wayamuriya kaikusi yenku'tîpî?

3) Wayamuri mîîkîrî kaikusi yentai ka'ne pe ekatun'ke?

() Inna

() kaane

4) Seenî kaikusi moroopai Wayamuri yekare mîrîrî tiwinan nîkin?

() Inna

() kaane

5) Î' pî Panton eseruma?

a) Kaikusiya wayamuri yannî'pî

b) Wayamuriya kaikusi yannî'pî

c) Wayamuriya kaikusi yenku'tî'pî

d) Wayamuri moroopai Kaikusi esenumenka'pî wî'pî.

AULA 05

FORMANDO AS FRASES USANDO O VERBO “YU'SE”(querer).

- . Tuna **yu' se** wai. (Eu quero água).
- . Tuna **yu' se** nan? (Você quer água?).
- . Entamo' ka **pai** wai. (Eu quero comer).
- . Parakkari inîrî **pai** nan? (Você quer beber pajuaru?).

DIÁLOGO 1

“Pai e Filho conversando”

IYun - Î' pî aakomî? (O que está fazendo?)

IMu'– Uyewî' ton mîuya sîrîrî. (Eu estou construindo a minha casa).

IYun - Î' ke ayewî mîya? (Com que vai cobrir?)

IMu' – kuwai yare' ke, maasapra peeke'pe pukuru telha man.

(Vou cobrir com a palha de buriti, porque a telha está muito cara).

IYun – Inna moriya, morîpe ayewî' imî' kî ano'pî moroopai amukoyamî pikonpe akomî' pa.

(Está bem então, construa sua casa para morar com sua família.

IMu' – Inna paapa (Sim, papai.)

IYun – Tinpî wai. (Tchau)

IMu' – Inna, Paapa yarakîrî attî'kî. (Sim, papai, vai com Deus.)

DIÁLOGO 02

“Vovó e Neta conversando”.

Ino' - Pri'ya kurantanpînan upa? (Você acordou bem minha neta?).

Ipa – Kaane kooko ne'ne'pe upo'pai man. (Não estou bem Vovó, estou com dor de cabeça).

Ino'- Merisin enî'kî. (Tome remédio).

Ipa – Emî' sa' ka seke pra wai. (Não consigo levantar).

Ino' - Wîttî' sîrîrî ne'ne'kon era'manîkon era'mai. (Eu vou chamar os enfermeiros).

Ipa – Inna.

Texto II

MAIKAN MOROOPAI AURONOPÎ PANTONI

Auronopî wîri' wîtî'pî. Attî' pî piriko enase. Tiwinsarî attî'pî. Mîikîrî eporî'pî maikanya. Moroopai ta'pîiya:

- Î' pî awanî, wîri'si?
- Î' pî wanî pepîn; piriko ena'pîuya.
- Aase, uyarakkîrî wîtînpaimai uyewî'ta!

Yarî' pîiya. Erenpanî' pîpîiya tewî'ta. Itewî' wanî'pî aurupe. Yawonîpî' pîiya.

Moroopai maikanyamî' mananu'pî. Moroopai to' mananu era'ma'pî auronopîya. Yoroï, yoroïye kumanen kanon; kanon, kanon'ye kumanen – aya hãin – aya – hãï – hãïya – hãïya – aya – hãïya! - to' serenka'pî.

A RAPOSA E UMA MOÇA

Havia uma mulher, ainda moça, que foi comer araçá miúdo. Ela foi sozinha.

Uma raposa a encontrou e disse:

- Que estás fazendo; irmãzinha?
- Nada demais, estou apenas comendo araçá.
- Vamos embora, vem comigo para minha casa! – e levou-a. Chegou com ela em sua casa. Sua casa era cerrado de mato. Convidou-a para entrar. Depois o raposa dançou junto com todas as raposas. A moça olhava as raposas dançarem cantando:

- Caju, Cajueiro, mudando da água para vinho; araçá, araçazeiro, desmanchando-se em suco para beber; aya – hãï – aya – hãï – hãï – ya – hãï – ya – aya – hãï – ya!

Assim eles cantavam.

ATIVIDADE V

YU'KÎ:

1) Anî'kan pantoni yenpo mîrîrî'ya?

2) Î' enaapî'pî Auronopî wirî'ya?

3) Tiwin O'maya Auronopî wîri' eporî'pî, anî mîîkîrî o'ma yeese?

a) Tiwinsoron

b) Pirikko

c) Maikan

d) Itewî' tonpîn.

4) Anî' mîîkîrî auronopî?

a) Maasaron wîri

b) No'santon

c) Auronta'pî

d) Niyo'tapî

5) Î' taapî maikanya auronopî pî pî?

a) Î' pî aako'mî mîrîrî?

b) Aasaretî mîrîrî?

c) Prikko naapiuya mîrî?

d) Prikko na'nin amîrî?

6) O'non pata auronopî yarî'pî maikanya?

a) keren pona

b) prikko ye' yo'kona'

c) Itewî'ta'

d) Yu'ya.

7) O'non ye'kape maikan yewî' wanî'pî?

a) a'take

b) auruke

c) Xaríkĩipe

d) nuraape

8) Anî' kon kore'ta auronopî wonîpî'pî maikan ya?

a) O'ma'kon kore'ta

b) tinmukuyamî kore' ta

c) wairayamî kore'ta

d) Waimuyamî kore'ta

9) Î' koneeka'pî maikanyamî' ya?

a) To' serenka'pî

b) To' rapunpîti'pî

c) To' sumina'pî

d) To' mananu'pî teeserenkai.

10) Anî' ya tera'matokonpe maikanyamî' mananu'pî mî'rî?

a) To' yunkonya

b) O'ma'konya

c) Prikkoya

d) Auronopîya

AULA 06

SUBSTANTIVOS

FRUTAS

Macuxi	Português
Kaiwara'	Abacaxi
Kun	Bacaba
Kuwai	Buriti
Ma'pîya	Mamão
Maipa	Inga
Manka	Manga
Maku'	Taxi
Ruku	Jenipapo
Mu'pe	Taperebá
Paruru	Banana
Patia	Melancia
Marriipa	Najá
Pîriko	Araçá

CANTO EM MACUXI

Ukkarau sîrîrî (4 vezes)

Uyekkariton nekin ittîikî paapa ukkarau sîrîrî (2 vezes).

Texto III

MAIKAN MOOPAI KARIWANA PANTONI

Kariwana wanî'pî tîmukukenan. Mîîkîrî eporî'pî maikanya. Mîîkîrî ya ta'pî:

- Amuku ke urepakî!

- To' tîriuya pepîn - ta'pî kariwanaya. – To' tîriya pra awanîya, aye'karepî enuku.

Mîrîrî ye'nen kariwanaya tînre itîrî'pî maikan yokoi. Moroopai tawaruya kariwana epo'rî'pî.
Mîîkîrîya ta'pî kariwana pî:

- Iseruku, maikan enuku pepîn, innî anre kîtîrîi! Moroopai ko'mîiya innî maikan iipî'pî kariwana
more' era'mai. Mîrîrî eerepamî'pî. Mîrîrî ta'pîiya:

- Anre ke urepakî! – Î' awanî e nen?

- Maasa pra tawaruya ta'pî “maikan enuku pepîn” - ta'pîiya. Mîrîrî: - Ah, tawaru, tiaron pensa
tawaru epo'rîuya, yaniuya - ta'pî maikanya.

Mîrîrî tiaron pensa tawaru eporî'pî maikanya: awepî tanne, epo'rî'pîiya. Mîrîrî apisi'pîiya. Mîrîrî:

- Maasa, uurî kîsanîi - ta'pîiya. Amansa tanne uyanîya ya, awenpîrîisî: mîrîrî tî' pona urumakakî
a'munato'pe: a'munasa tanne uyanîpa! Mîrîrî irumaka'pîiya tî' pona maikanya. Mîrîrî Tawaru
ariwomî' pî ipiapai. Ariwomî tanne, tapîiya: - yaako, emi'ne wanîya, mane pata pemonkon
iinî'pîman. Mane pata yaako iinî'pîman sakuya' eyekamîpa. Mîrîrî maikan wîti'pî imaimu
yawîrî. Mîrîrî eporî'pî maikanya: - Inna perî sakuya' uyekama'ya? - Ta'pîiya.

Mîrîrî iwenairî attî' pî. Saku ena warantî pra wanî e'nen apisi'pîiya. Moroopai apisi'pîiya:
yeka'pîiya. Tîsike ipatî'pîiya. Moroopai to' wî'pîiya.

ATIVIDADE VI

1) Î' yakare yenpo pantonya?

2) Anî' wanî'pî tîmukukenan?

3) Anî'ya kariwana eporî'pî?

4) Î' taapî maikanya kariuna'pî?

5) O'non pampe tawaruya maikan yenku'tî'pî itanîiya namai?

AULA 07

PARTES DO CORPO HUMANO

Pu'pai	Cabeça	Mota'to	Ombro	Makkko pun	Nádega
Pu'pai ka'se	Cérebro	Moota'ye'pî	Clavícula	Yewa'ta	Axilas
Pîta	Buchechea	Ro'ta	Barriga	Yewa'ta sipo	Pelos da axilas
Pîmî	Pescoço	Roppo'ta	Tórax	Yemo'kon	Braços
Pîmî yetta	Garganta	Ra'teye'pî	Costela	Yenya parakon	Pulso
Pîmî ye' pî	Osso de pescoço	Mopo	Costas	Yenya eperu	Dedos
Yepin	Testa	Manaaatî	Peito/ Seio	Mia' ou yenya	Mão
Enuton (yenu)	Olho	Yewan	Coração	Perisi	Cotovelo
Warama'po	Sobrancelhas	Ituren	Bucho	Yenya pu'pî	Unhas
Yenuto si'po	cílios	Siwisikî	intestino	Yenya eperu yun	Polegar
Yeunaton (yeuna)	Nariz	Yemo' kon	Braço	Yenya eperu ya' mi pî	Dedo mindinho
Ye' pi	Lábios	Kuimari	Rim	Ye'po	Barba/ bigode
Pana'to (pana)	Orelha	Yeppa	Coluna espinha Vertebral	Upe	Fêmur
Tamu' um ye' pî	Mandibula	Mopo	Costa	Min	Sangue
Mîtaye'pî	Queixo	Tere ri'pî	Fígado	Wa'yeuta	ânus
Mîta	Boca	Peseny'e'wa	Cintura	Ikîra	Nervo/ Veia
Ye	Dente	Pu'	Pé	Imere pi'pî	Prepúcio
Yenupî'pî	Pálpebra	Yese'mu	Joelho	Imere/ Waira'	Pênis
Nu	Língua	Pisi	Penas	Iku	Espermatozoide
Yenpîta	Rosto	Maikko	Bumbum	Yemu	Testículo
Pî'pu	Vagina	Arapuru'pî	Pulmões	Pîsi'ye'pî	Canela
Simoi	Pelo genital	Wara'na	Traseiro de Joelho	Rupukon	Mocotó
Sipo	Pelo	Pîtanna	Calcanhar	Parakon	Tornozelo
Si'po yen	Cabeludo	Pîsi' pu'pî	Unhas do pé	U'pu peru	Dedo do pé

DIÁLOGO

“Neto visitando o vovô”.

Ipa’ri – Tuss!Tuss! Moro amîrî nai? Ô de casa/ você está aí?

Amooko – Inna, upa’rî tarî wai, ewonkî. Sim, estou aqui meu neto. Entra.

Ipa’ri – Pri’ya nan amooko? Você está bem vovô? (Saúde).

Amooko – Kaane, pri’ya pra wai, ne’ne’pe uyepa awanî sîrîrî. Eu não estou bem, estou com dor na coluna.

Ipa’ri – akka amooko! Pri’ya pra awanî mîrîrî? Oh vovô! Você não está bem?

Amooko – ko’ manpra tene’pe uwanî’pe, tîise sîrîrîpe panpî pri’ya erema’sa wai. Ontem eu estava pior, mas hoje estou melhor.

Ipa’ri – O’ non ko’ ko? Cadê a vovó?

Amooko – Îmîi ya wîtîn pî man, kîse era’ mai. Ela foi para roça buscar mandioca.

Ipa’ri – Inna moriya amooko ena’po sîrîrî uyewî’ta. Está bem então, vovô, eu estou indo para casa.

Amooko – Inna, upa’ ri morîipe attîkî. Sim meu neto, fiquei bem/ (Saúde).

CANTO EM MACUXI

Amooko Makunaimî ereparî’pî

Mapaya sitîrîrînkai (4 vezes).

Karukuri piipî i’sasa ‘ pe sima

Amooko Makunaimî ereparî’pî

Mapaya sitîrîrînkai (4 vezes).

TEXTO IV

WAKIN MOROOPAI MURU' PANTONI

Waikinya muru' pisa' sayanumî'pî. - E'pîn pai, yaako! – tapîiya muru'pî. To' pisa'sakon moka'pî to'ya tewepîkon ye'nen. Moro to' epî'pî. Waikin seukapî ema'pe.

- Upu kaisarî asasa nai? – tapîiya muru'pî.

- Mîrîrî ka' mapîiya waikinya.

- Morî pe man, upu kaisarî.

- Kaane' yaako! – tapîiya.

- Usasa nekî! – tapîiya.

- Ayekatonpanen usasa nekî, yaako! – tapî muru'ya waikinpî.

Yu' kuiya pra waikin wanî'pî. Yari' pîiya. Mîrîrî ye'nen waikin pisa'sa yanumî' pî muru'ya.

ATIVIDADE VII

YU'KÎ

1) Î'yakare yenpo pantonya?

2) Î' koneeka' pî to'ya iwîîtîka?

a) To' tampo'pî

b) To' ka'tumî'pî

c) To' e'pî'pî

d) To' ewî'pî

2) Seeni imenukasa erenkî moroopai se warantî itî' kî ekaramposata: Y – Yairon pî;
K – yairon pepîn pî.

() Waikin mîîkîrî nari o'ma.

() Muru' mîîkîrî kane' pe eka' tunke waikin yentai.

() Waikin pisa'sa wanî'pî muru' i'pu kaisîrî.

() Tewepîkon tîpo, e'maïpe waikin seuka'pî moroopai muru' pisa'sa ekama'pîya.

4) Î' emo'ka'pî to'ya tewe'pîkonpa kaima?

a) To' paiwonkon

b) Teesa'sakon

c) Tereetîkon

d) Teyaukîkon

5) Î' Anî' seukapî emai'pe?

a) Waikin

b) Muru'

c) warana

d) Wayamuri

6) Î' Yu'se waikin wani'î mîrîrî?

a) mu'ru pisa'sari ma'runapapai iwanî'pî

b) Teesa'sa maamî yu'se pra iwanî'pî

c) Teesa'sa rona Yu'se iwanî'pî

d) ka'ne'pe tewe'pîto Yu'se iwanî'pî.

7) Anî'ya mu'ru pisa'sari ka'ma'pî?

a) waikinya

b) muru'ya

c) iwîîtîya

d) tunnaya

8) Anî' wani' mîrî ka'tunkoi sîrîrî tîpose?

a) kaikan

b) muru'

c) waira

d) waikin

9) Î' pîkînsa ka'ne'pe waikin enaasa' mîrîrî?

a) muru' pisa'sari marunpasaiya e'nen

b) Wayamuri pisa'sari marunpasaiya e'nen

c) Waikin pisa'sari marunpasaiya e'nen

d) Maiwa pisa'sari marunpasaiya e'nen.